

HOFFMANN ZSUZSANNA

Cicero az *augurium*ról

A kiváló szónok-filozófus több elméleti munkában boncolgatta a bölcselet, illetve a vallás különböző kérdéseit. Részben mert ő maga is vonzódott ezekhez a témákhoz, másrészt pedig hasznosnak gondolta ezt a tevékenységet, mivel bízott benne, hogy sokak érdeklődésére tarthatnak számat fejtegetései. Különösképpen azokban az években 'menekült' a bölcselethez, amikor a közéletben mellőzésre ítéltetett, ugyanakkor magánélete is zátonyra futott.

A vallással kapcsolatos ismereteit *Az Istenek természete*, *A Végzetről*, illetve *A jóslásról* címmel írott munkáiban összegezte. Jelen dolgozat ez utóbbi műben vizsgálja Cicerónak a madárjósok tevékenységéről, és az általuk adott jóslatokról alkotott véleményét. Nézeteinek közreadásához az általa, valamint a görög filozófia által szintén kedvelt párbeszédes formát választotta, vitapartnere, öccse, Quintus, a helyszín pedig Cicero tusculumi birtoka.

A madárjósok testületéről¹ közismert, hogy az ókori Róma egyik legelőkelőbb papi testülete volt, akiket a legfontosabb állami ügyek és az egész népet érintő vállalkozások előtt mindig megkérdeztek. *Collegium*uk alapítását a mondai hagyomány egészen Romulusig, a város alapításáig vezeti vissza. A testület feladata volt többek között a király és a papok felavatásának, *inaugurálás*ának a rítusa is. Ennek lényege feltehetően az lehetett, hogy őket a tevékenységük folytatásához szükséges különleges erővel, karizmával ruházzák fel. Ehhez a szertartáshoz a *lituus*² használták, ami eredetileg varázsvessző volt, később viszont ezen papi tisztség hivatali attribútuma lett, ahogyan később a pásztorbot a püspököké (az *augurok* botjáról később még lesz szó).

A madárjósok szerepe ősi itáliai hiedelmekre megy vissza, ezzel kapcsolatban a mondai hagyomány szól a *Roma quadrata*³ ('négy részre osztott Róma') néven ismert vallási aktusról. Ezen szertartás keretében az *augur* botjával végrehajtott kereszt alakú vágással négy részre osztotta az *orbis terrarum*ot, a földet, majd pedig az égboltot. Az így kijelölt rész (*templum*), egy negyed körcikk volt. Ezt követően ebben figyelte a madarakat, és várta a jósjeleket. A madarak mellett a villámokat is hasonló módon lehetett

¹ Lásd Köves-Zulauf T.: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Budapest 1995, 43 és köv.; vö. még Beard, M.–North, J.: *Pagan Priesters*. Ithaca–New-York 1990, 51 és köv.; továbbá Linderski, J.: The Augural Law. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II. 16. 3.* Hrsg. von W. Haase. Berlin–New York 1986, 2146 és köv.

² Lásd Siebert, A. V.: *Instrumenta Sacra. Untersuchungen zu römischen Opfer-Kult und Priestergeräten*. Berlin–New-York 1999, 130 és köv.

³ Lásd Szabó Á.: „Roma quadrata.” *Antik Tanulmányok* 2 (1955), 217–232 (Szabó 1955); illetve Förster Aurél vonatkozó cikkét: Förster A.: A „Roma quadrata” kérdéséhez. *Egyetemes Philológiai Közöny* 71 (1948), 1–10.

figyelni, ebben szintén specialisták lettek a madárjósok. Ezeket a jeleket Cicero két csoportra osztja, *auguria oblativa* ('maguktól megjelenő'), illetve *auguria impetrativa* ('előidézett') jóslatok. A testület funkciója továbbterjed az égi *templum* földre vetítésével, ilyen módon ők lettek minden földi határ megvonásának illetékesei is. Az ő feladatuk lett a város határainak megállapítása, illetve a *pomerium* ('városfal'), vagyis a város közigazgatási határának a megállapítása. A *pomerium* nagyon jelentős fogalom mind a szakrális, mind pedig a közigazgatási jogban, bizonyos események *extra* vagy *intra pomerium* bonyolódnak le. *Magistratus*-választás például csakis a városfalon belül történhet, ugyanakkor fegyveres hadsereggel tilos a falakon belülre menni, kivételt csak a *triumphus* képez. Az *auguri* ismereteket (*disciplina auguralis*) írásos formában adták tovább generációkon át, csupán jelentéktelen kiegészítések történtek benne.⁴

A madarak figyelésének létezik egy másik módja is. Cicero ezt is vizsgálja; ez pedig az *auspicium*,⁵ a 'megfigyelés', 'szemle'. Ezt a cselekményt azonban nem a madárjósok végezték, mivel ez az állam vezető tisztségviselőinek, az *imperiummal* rendelkező *magistratus*soknak a joga és kötelessége volt. Ezzel lehetőségük nyílt arra, hogy a tisztségviselők kilátásait előre jelző *auspicium*okban személyesen is közreműködjenek, ehhez olykor igénybe vették a hivatásos *augurok*: 'szakmai' tanácsait is. Az aktus nagyon fontos, mivel választásokat tudtak vele érvényteleníteni, döntéseket elnapolni, gyűléseket felosztatni; ez Rómában különösen könnyű volt, mivel a vallási és az állami vezetés összefonódott, ez alól egyedül a *haruspex* jelentett kivételt.⁶ Az *augurok* testülete rangban a *pontifexek* mellett állt, később alávetették azoknak, de értelmezési tevékenységüket önállóan folytatták.⁷

A jóslás gyakorlása nem elhanyagolt más népeknél sem – tudjuk meg Cicerótól –, példaként a galliai druidákat említi, közülük az *aedius Divitiacus*t nevezi meg, aki részint *augurium*okból, részint álomfejtésből szokta megmondani, mi fog történni. „A perzsáknál is tartottak madárjóslatokat a mágusok, akik összegyűlnek egy szent helyen, hogy a jóslatokat értelmezzék és megbeszéljék, ahogyan ti is szoktatok ezt tenni, valamikor a hónap ötödik vagy hetedik napján.” (*A jóslásról* I, 41, 90.)

A madárjósok mellett ott vannak riválisként a *haruspexek*, akiknek a jelentősége megnő, amíg a madárjósoké a köztársaság végére háttérbe szorul. Augustus megpróbálkozott az *augur* testület megújításával, így lényegében a pogány világ végéig fennmaradtak, még 384-ből, illetve 390-ből is ismerünk név szerint két *augurt*. Ammianus Marcellinus történeti munkájában (21, 1) elmondja Iulianus császárról, hogy kitűnően

⁴ Ezek a megfigyelések később jelentősen segítették a tudományok fejlődését is, különösen a természettudományos ismereteket gyarapították a különféle égi jelenségek pontos megfigyelésével és leírásával.

⁵ *Avis spicere* – 'nézni, szemlélni a madarakat'; vö. *haru spicere* – 'szemlélni az áldozati állatokat'; vö. *haruspex*.

⁶ Egész sor vezető politikusról tudjuk, hogy egyben papi tisztséget is viselt: Cicero, Caesar, Antonius, stb.; ellenben senki olyanról nincs tudomásunk, aki *magistratus* és egyben *haruspex* is lett volna.

⁷ Lásd Linderski idézett munkáját.

értett a különféle jósjelek értelmezéséhez, és maga is gyakran tartott *auguriumot*, és a belső részekből való jóslást is alkalmazta. Ammianus egyetért Ciceróval és idézi is véleményét a jóslásról: „A jövőre utaló jeleket az istenek mutatják meg; ha valaki tévesen értelmezi őket, akkor nem az istenek természete hibázott, hanem az emberek magyarázata.” (21, 1, 14). Mivel a madárjósok tevékenysége nem kontrolálható, ezért számos manipulációra nyílik lehetőségük. Ez nyilvánvalóan tetten érhető az előidézett jóslatok esetében, így például a csirkék etetésénél (*auguria pullaria*). Ha nem volt mód a madarak megfigyelésére, például csaták megkezdése előtt, akkor a szent csirkék étvágyából olvasták ki a jövőre vonatkozó jóslatot, és ha ezeket előre megetették, akkor biztosan nem volt étvágyuk.⁸ Ezt a változatot Cicero még fokozottabb kételkedéssel fogadja: „Ugyan lehet-e ebben a kikényszerített és kierőszakolt jóslatban valami istentől jövő? A legrégebb *augurok* nem alkalmazták ezt a gyakorlatot, igazolja ezt, hogy a mi *collegiumunknak* van egy régi határozata, miszerint a jósláshoz bármely madár megfelelő. Az igazi madárjóslás az lenne, ha a madarak szabadon mozoghatnának.” (*A jóslásról* II, 35, 73.) Az *augurok* – ezen nem egészen egyértelmű szerep ellenére – Augustus koráig megőrizték tekintélyüket; ekkorra a számuk 16-ra emelkedett, és felügyelőjük, mint *pontifex maximus*, maga Augustus lett.⁹ Octavianus felvett neve, az Augustus etimológiailag is összefügg az *augur* és *augurium* kifejezésekkel. A név magyarázatára Suetonius Augustus életrajzában (c.7) a következő olvasható:

Postea Gai Caesaris et deinde Augusti cognomen assumpsit, alterum testamento maioris avunculi, alterum Munati Planci sententia, cum, quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorum urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid consecratur augusta dicantur, ab auctu vel ab avium gestu gustave, sicut etiam Ennius docet scribens: Augusto augurio postquam incluta condita Roma est.

Augustus uralkodása idején Apollo tiszteletét előtérbe helyezte Iuppiter kultuszával szemben, sikeresen propagálva, hogy ő maga és vele együtt a birodalom ennek az istennek a védelme alatt áll, ahogyan ez fényesen igazolódott az actiumi csatában, ahol a győzelem azt jelentette, hogy Apollo Augustust választotta ki arra, hogy a birodalom új uralkodója legyen. Az *imperiummal* rendelkező új uralkodó karizmája biztosítani fogja

⁸ Livius (XXII, 42) ismertet egy ilyen esetet, amikor Aemilius Paulus nem akart megütközni a Cannae melletti csatában (Kr. e. 216); vö. még Valerius Maximus passzusát (IV, 3), ahol P. Claudius *consul* esetét mondja el, az első pun háború idejéből.

⁹ Maga az *Augustus* név etimológiailag is összefügg az *augur* és *augurium* kifejezésekkel, továbbá az *auctor*, *auctoritas* főnevekkkel, ezek mindegyike az *augere* – ’növelni’ latin igéből vezethető le. Tehát eredetileg varázsló, aki különleges képességgel bír, és képes valamit ’növelni’, ’gyarapítani’. A klasszikus időkben feledésbe merült ez az értelmezés, és az *augur* pusztán csak értelmezni képes a csodás jelenséget; vö. még Linkomies, E.: *Auguralia und Verwandtes. Annales Academiae Fennicae* 11 (1921), 8 és köv.

a birodalom jólétét és gyarapodását, s ezt a rendkívüli képességét kifejezésre juttatja a felvett neve (Augustus) is. A *princeps*nek ezt a propagandisztikus törekvését támasztja alá Horatius ódájának következő soraival is, ahol a költő Apollo *augur*hoz fohászkozik: „Melyik istentől könyörögje népünk, / hogy ne dőljön meg recsegő hatalmunk? /...Küld-e és kit küld letörölni vétünk / Iuppiter? Kérünk, beborítva fénylő / válladat köddel, valahára jöjj el / jóspap Apollo” (I, 2, 25–30 ford. Devecseri Gábor.)

Cicero maga is, mint számos politikustársa, *augur* volt,¹⁰ Kr. e. 53-ban lett a testület tagja, Pompeius és Hortensius mellett. Ahogyan a jóslásról szóló műve bizonyítja, élvezte ezt a szerepet, vagyis, hogy megismerhette a madárjóslás történetét, szertartásait, illetve a politikában való alkalmazását. Felvetődhet a kérdés, vajon maga Cicero mennyire hitt a madárjóslásban? Munkájában erre a kérdésre határozott választ nem ad, és szándékosan teszi ezt. Azt a véleményt fogalmazza meg, hogy Róma története határozottan összeforrt a jóslással. A köztársaság 'egészsége' a jósláshoz való viszonyulásban alapszik. A jeles szónok úgy látta, hogy amikor az államot erős, tekintélyes *senatus* irányította, a jóslásnak volt hitele, s ez egyben az állam biztonságát is garantálta. Milyen hitele van a jóslásnak Cicero korában, vannak e szkeptikusok?¹¹ A felvetődött gondolat illusztrálására jellemző a következő részlet: „Valójában mennyire helytállóak a ti *auspicium*aitok, amelyeket most a római *augurok* semmibe vesznek (bocsáss meg, hogy ilyeneket mondtam), ellenben a ciliciaiak, a pamphyliaiak, a pisidiaiak és a lyciaiak nagyra becsülnék. Miért is említsem vendégbarátunkat, a legkiválóbb és legdicsőbb férfiút, Deiotarus királyt,¹² aki semmit sem tesz úgy, hogy *auspicium*ot ne tartott volna.”¹³ Még határozottabb Cicero szkepticizmusa a kikényszerített madárjóslatok kapcsán, ahogyan ezt a következő részlet bizonyítja. „A mi előjáróink ugyanis kikényszerített madárjóslatokat tartanak, mivel szükségszerű, hogyha a csirke elé galacsint dobnak, akkor kiesik a szájából az, amit éppen akkor eszik. Arról pedig, ha a galacsinból valami a földre esik, azt írjátok ti, hogy kedvező előjel, ti teljes érvényű előjelnek nevezitek azt is, amit én kierőszakolt jóslatnak tartok. Ezért sok *augurium* és *auspicium*”¹⁴ a testület nemtörődömsége miatt mellőzésre és hanyagolásra kerül, amiről maga a bölcs Cato is panaszkodik.”¹⁵

¹⁰ Lásd Beard és North, valamint Linderski idézett munkáját.

¹¹ A kérdéshez lásd Schofield, M.: Cicero for and against Divination. *Journal of Roman Studies* 76 (1986), 47–65; ugyanott Beard, M.: Cicero and divination: the formation of a latin discourse. *Journal of Roman Studies* 76 (1986), 33–46.

¹² A galaták fejedelme, később királya, Caesar és Cicero kortársa, az utóbbi védője is volt a Caesar elleni merénylet vádja kapcsán. Lásd a *Pro rege Deiotaro* című beszédet, vö. továbbá Cicero: *A jóslásról* II, 37, 78 (ford. Hoffmann Zs. Szeged 2001), illetve *Caesar utolsó hadjáratai* 67 (ford. Hoffmann Zs. Szeged 1999).

¹³ I, 15, 25. Cicero öccse itt az *auguroknak* a Kr. e. 63–53 között, illetve a 44-ben betöltött szerepére céloz.

¹⁴ Lásd még ehhez Magdalain, A.: *Recherches sur l'imperium. „La loi curiate et les auspices d'investiture”*. Paris 1968.

¹⁵ *De div.* I, 15, 27–28.

Az előjelekre még a magánéletben is figyelemmel voltak, amit Cicero a 'házasság-szerzők' (*auspices*) elnevezéssel igazol, róluk ugyan bevallja, hogy korábbi jelentőségüket elveszítették, de a nevük megmaradt.¹⁶ Bár a jóslatok értelmezése körüli manipulációs lehetőségek meglehetősen ismertek voltak, Cicero konkrét esetek felidézésével bizonyítja ezt is. „A te jóspap társad, a derék *augur*, Appius, ahogyan gyakran hallottam tőled, *censorként* C. Ateius, a derék férfiút és kiváló polgárt nem eléggé megfontoltan, azzal a váddal bélyegezte meg, hogy egy jóslatot meghamisított. Ám legyen: mint *censornak* joga volt ahhoz, hogy hamisnak ítélje a jóslatot, de mint *augurnak* a legkevésbé sem volt joga ahhoz, hogy Ateius, tegye felelőssé a római népet ért igen nagy csapás miatt.”¹⁷ A folytatás a megvádolt *censort* igazolta, tudniillik a baljós előjel 'bevált', ami Cicero véleménye szerint nem történhetett volna meg, ha az hamis. Egyébként az *auguriumot* a jóslás mesterséges formái közé sorolja: „ide sorolják a béljósokat, madárjósokat és az álomfejtőket. Ezeket a peripatetikusok elvetik, a sztoikusok védmezik. Közülük néhány feljegyzéseken és tanításokon alapul, amit az etruszkoknak a béljósással, villámcsapásokkal és szertartásokkal foglalkozó könyvei taglalnak, és a ti *augur* könyveitek is.” (*A jóslásról* I, 33, 72.)

Cicero munkája első könyvében (17, 30) foglalkozik Attus Navius történetével, az *augurok* botjának, a *lituus*nak az eredete és jelentősége kapcsán. „Honnan hagyományozódott rátok a ti *lituus*otok, amely az *auguri* méltóság legfényesebb jele. Nemde ezzel határozta meg az égtájakat Romulus akkor, amikor Rómát alapította. Romulusnak ezt a bizonyos *lituus*át, azaz egy befelé meggörbített és a végén enyhén meghajlított botot, amely nevét a rézkürthöz való hasonlósága miatt kapta, noha a Salius-papok a Palatinuson lévő helyiségében helyezték el, és az leégett, mégis a botot sértetlenül találták meg.” Attus Navius esete Cicero szerint a következő. „Ő mivel fiatal korában szegénysége miatt disznókat legeltetett, s ezek közül egyet elveszített, állítólag felajánlotta, hogyha visszaszerzi azt, akkor a szőlőskertben nőtt legnagyobb szőlőfürtöt az istennek adja. És miután a disznót megtalálta, úgy mondják megállt a szőlőskert közepén, dél felé fordulva négy részre osztotta azt; a madarak három részt kedvezőtlennek ítélték – ahogyan megörökítették ezt – a hátramaradt negyedik részt ismét felosztotta, és ebben egy csodálatos nagyságú szőlőfürtöt talált. Amikor ennek híre ment, a szomszédok mind hozzá fordultak ügyes-bajos dolgaikkal, s nagy hírben és dicsőségben élt. Amikor ennek a híre elterjedt, magához hívatta a király, Tarquinius Priscus, hogy meggyőződjön jóstehetségéről, és próbára tegye *auguri* tudományát. Azt mondta neki, hogy gondolt valamit, és az a kérdése, hogy az lehetséges-e? Attus Navius” – olvashatjuk tovább Cicerónál – „elvégezte az *auguriumot*, és azt a választ adta, hogy lehetséges. Tarquinius ezután elmondta, hogy arra gondolt, vajon lehetséges-e egy köszörűkövet borotvával kettévágni. Majd parancsot adott, hogy hozzanak oda egy ilyen követ, amit a jós a király és a tömeg szeme láttára valóban kettévágott, ezután a király Attus Navius, mint *augurt* alkalmazta.”

¹⁶ *De div.* I, 15, 27.

¹⁷ *De div.* I, 16, 29; lásd még ugyanerről Cicero: *Az istenek természete* II, 4, 10.

Az említett Cicero-részletet tárgyalta Szabó Árpád,¹⁸ előtte pedig Förster Aurél¹⁹ az ősi város *Urbs quadrata*²⁰ elnevezése kapcsán. Szabó szerint négy részre osztott, kör alakú városról van szó; Förster véleménye ellenben az, hogy az alaprajz négyszögletes. A vitában Szabó Árpád érvelése tűnik meggyőzőnek. Problematikus viszont a rituális mozdulat, amellyel a jóspap a felosztást végzi, ugyanis a Szabó Árpád által felsorakoztatott régészeti bizonyítékok nem Etrúria, hanem Itália görögök által lakott (déli) területei felé mutatnak. Latte²¹ már korábban felhívta a figyelmet arra, hogy a *lituus* – ami véleménye szerint eredetileg varázspálca – megfelel az iguviumi táblákon²² szereplő *perca arsmaticana*-nak, ami a kultikus cselekményt végző *flamen* jelvénye, és amely azonos a *virga ritualis*-szal. Ez a jellegzetes alakú, fából vagy fémből készült bot hivatali jelkép volt már a királyság korában. A köztársaság idején az *imperium* (hatalom) szimbóluma, majd az *imperator* hatalomé, illetve a *princeps* is.²³ Természetesen a *lituus* eredete mellett legalább annyira érdekes és fontos a funkciója is. A vele elvégzett kultikus mozdulat (tudniillik a keresztvágás) egyfelől a jóslás, másrészt a város, illetve később a *colonia*-alapítás kapcsán fordul elő. Ennek a jellegzetes, keresztalakot mutató vágásnak a célja – antik forrásközlések, illetve a vele kapcsolatos más elemek, mozzanatok alapján úgy tűnik – a megalapított intézmény, település virágzásának a biztosítása, az istenek támogatásának elnyerése, valamint az ártó, ellenséges erők távoltartása.

Érdekes továbbá az *augurium*-mal kapcsolatban egy másik kérdés – amelyben a forráshagyomány is ellentmondásos: vagy maga a kultikus cselekmény, vagy a hagyomány korrektsége vitatható – hogyan kellett a jósnak elhelyezkednie, vagyis melyik az a helyes irány, amerre fordulnia kell, miközben jósol. Cicerónál Attus Navius dél felé fordult, mielőtt a területet négy felé osztotta. Számos adatunk van arra vonatkozóan – Varrótól, Liviuson át Festusig – amely szerint kelet felé kellett fordulni – a földmérés-

¹⁸ Lásd Szabó Á. fentebb idézett cikkét. Attus Navius egyébként Tarquinius Priscus idejében működött a Kr. e. 7–6. században, Cicero tehát részben téved, amikor *Az istenek természete* második könyvében (II, 3, 9) az eset kapcsán Tullus Hostiliust nevezi meg uralkodóként, aki sikeres hadjáratokat vezetett az említett *augur* tanácsai alapján.

¹⁹ Lásd Förster A. fentebb idézett cikkét.

²⁰ A kérdéshez lásd még: Castagnoli, F.: *Topografia di Roma antica*. Roma 1980; Coarelli, F.: *Il Foro Romano*. Roma 1983, 262 és köv.; Cristofani, M.: *La grande Roma dei Tarquini*. Roma 1990, 48 és köv.; Holloway, R. R.: *The Archeology of Early Rome and Latium*. London–New-York 1994, 101 és köv.; Kolb, F.: *Die Geschichte der Stadt in der Antike*. München 1995, 54 és köv.

²¹ Latte, K.: *Lituus*. *Paulys Real-Enciklopädie der classischen Altertumswissenschaft XIII/1*. Beg. von G. Wissowa; Hrsg. von W. Kroll. Stuttgart 1926, col. 13.

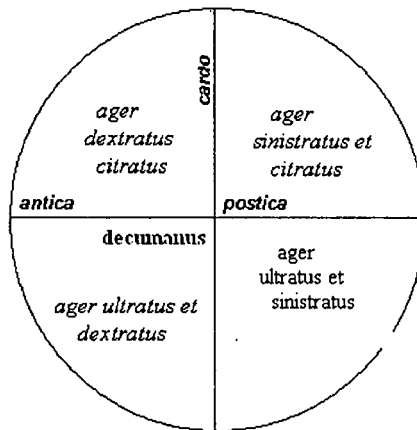
²² Lásd Devoto, G.: *Tabulae Iguvinae. Vol. I–III*. Roma 1954–1962. A szöveg eredetileg umber nyelven íródott, részben etruszk, részben latin írással lejegyezve, feltehetően a Kr. e. 4–3. századból. Értelmezése nyelvi nehézségek miatt problematikus, magyarul lásd Hahn I.: *Róma istenei*. Budapest 1975, 30 és köv.

²³ *Auguri* szimbólumként különösen nagy jelentőségre tett szert Augustus és utódai alatt, lásd Siebert idézett munkáját.

sel kapcsolatos *limitatio* estében pedig – etruszk hatásra – a nyugati orientáció uralkodott.²⁴ A négyfelé osztás gyakorlatáról a római *agrimensorok* pontosan tudták, hogy szakrális, kultikus eredetű, ezt igazolja a következő Frontinus részlet is:

Limitum prima origo, sicut Varro descripsit, a disciplina etrusca. Quod aruspices orbem terrarum duos partes diviserunt; dextram appellaverunt quae septentrioni subiaceret, sinistram quae ad meridianum terrae esset ab oriente ad occasum, quod eo sol et luna spectaret ... aruspices altera linea ad septentrionem a meridiano diviserunt terram et a media ultra antica, citra postica appellaverunt. Ab hoc fundamento maiores nostri in agrorum mensura videntur constituisse rationem.

A terület jellegzetes négy részre osztását, a *quadratiot*, a tengelyek (*cardo*, *decumanus*) és az egyes negyedek elnevezéseit, valamint az irányokat (*antica*, *postica*) a mellékelt ábra szemlélteti.

Cicero ennek kapcsán felveti azt a kérdést is, hogy melyik oldalról kell érkeznie a kedvező, és melyikről a kedvezőtlen előjelnek. „Itt tehát számunkra a balról érkezők tűnnek kedvezőnek, a görögöknek és a barbároknek a jobbról jövők. Ámbár tudom, hogy a kedvezőeket mi balnak mondjuk, jóllehet jobbak. Azonban bizonyosan azt, amit mi balnak mondunk, az idegenek jobbnak nevezik, mivel többen azt vélik kedvezőnek.” (*A jóslásról* II, 39, 82.) A római *augurok* dél felé, a görögök viszont észak felé néztek, innen adódik az eltérés, bár akad a rómaiaknál is néhány említés jobbról érkező kedvező előjelről.

²⁴ A kérdéshez lásd bővebben Dilke, O. A. W.: *The Roman Land Surveyors*. Newton Abbot 1971; Hinrichs, F. T.: *Die geschichte der gromatischen Institutionen*. Wiesbaden 1974; lásd továbbá az idézett Frontinus helyet: *Gromatici veteres* I, 27 (ed. C. Lachmann–A. Rudorff, Berlin 1848); vö. még Szabó idézett cikke (Szabó 1955, 224).

Önkényről azonban szó nincs: az *augurnak* szakrális formulában előre rögzítenie kellett, hogy a jóslat-kérés alkalmával hogyan fog elhelyezkedni, ezt nevezték *legum dictionak*, vagy *regionum descriptionak*. Erre vonatkozóan Servius az *Aeneis* harmadik könyvének 89. sorához a következő megjegyzést fűzi: *cum condicio ipsius augurii certa nuncupatione verborum dicitur* („vagyis magának a jóslásnak a körülményeit határozott szóbeli nyilatkozatban rögzítik”). Ugyancsak Servius a 9. *ecloga* 15. sorához az alábbi észrevételt fűzi: *augures...designant spatia lituo et eis dant nomina, ut prima pars dicatur antica, posterior postica, item dextra et sinistra*. Ezzel visszatérhetünk a *lituusszal* végzett keresztvágás jelentőségéhez, amelyre vonatkozóan ugyancsak Servius közöl információt: *invocatio autem precatio, uti avertantur mala, cuius rei causa id sacrificium augurale peragitur*.²⁵ Az ilyenkor elhangzó, az istenekhez intézett fohász tehát könyörgés azért, hogy tartsák távol azokat a csapásokat, amelyek elkerülése érdekében az *augurium* szertartása történik.

Közelebb kerülünk a megoldáshoz, ha a város, település felvirágzását elősegítő szertartások között fontos helyet elfoglaló úgynevezett *mundus*-gödrök szerepét megvizsgáljuk. Már maga az elnevezés is szimbolikusnak tűnik, hiszen a *mundus* szó jelenti az 'égboltot', illetve a 'világmindenséget', a 'világrendet'. Igaz, hogy Cato – elveszett – *Commentarii iuris civilis* című munkájában nem magával a gödörrel, hanem a föléje emelt szentélllyel hozza összefüggésbe az elnevezést. Ennek azonban ellentmond az a körülmény, hogy ez a szertartás korábbi eredetű, mint az az időpont, amikor a rómaiak templomot kezdtek építeni.

Plutarchos Romulus életrajzában (c. 11) Róma alapításával kapcsolatban említést tesz erről a szertartásról. Eszerint: „A mostani *Comitium* helyén kerek gödört ástak, és abba mindazon dolgokból, amit megszoktak és megszerettek, vagy ami a természettől fogva szükséges volt számukra, behelyeztek valamit, végül mindenki hozott egy marék földet onnan, ahonnan származott, és mindezt együtt beledobálták a gödörbe. A gödört, akárcsak az eget, *mundusnak* nevezték, s ez lett a központ, ami körül a város területét megrajzolták. A városalapító ekkor érc-ekevasat illesztett az ekébe, eléje bikát és tehenet fogott, s az eke szarvát saját kezével fogva, mély barázdát vont a város határai körül. Ezzel a vonallal jelölték meg a város területét, és azt két szó összevonásával *Pomeriumnak*, falak mögötti területnek nevezték el.”

Ovidius *Fasti* (IV, 819) című költeményében *Palilia* ünnepének leírása kapcsán a következőket mondja:

*apta dies legitur, quo moenia signet aratro,
Sacra Palis suberant: inde movetur opus.
Fossa fit ad solidum, fruges iaciuntur in ima
et de vicino terra petita solo.
Fossa repletur humo, plenaque imponitur ara...*²⁶

²⁵ Servius kommentárja az *Aeneis* III, 265. sorához.

²⁶ „Alkalmos napon ez kijelölte ekével a bástyát / Indul a munka: *Pales* ünnepe volt az a nap / Ástak mély üreget, gabonát szórtak fenekére / szomszéd telkekről hordva reája rögöt. / És

Az idézett példából látható, hogy a *mundus*-gödör és a vele kapcsolatos szertartás szerepe az égiek jóindulatának az elnyerése, áldásuk biztosítása az alapítvány felvirágzásához. Ha ehhez hozzákapcsoljuk a *lituusszal* végzett keresztvágást, akkor szinte magától kínálkozik az analógia, a kereszténységben szintén megtalálható áldást osztó, boldogulást, szerencsés gyarapodást biztosító keresztáldással. Érdeemes a párhuzam kapcsán a kereszt és keresztvetés eredetét megvizsgálni.

A kereszt a legegységesebb jelkép, amely nem korlátozódik csupán a keresztény szimbolikára. Jelképez alapvetően térbeli irányokat, fent-lent, jobbra-balra, sokszor ilyen alakú a templomok alaprajza. Később is szokásos maradt a városok negyedekre való felosztása, különös szimbolikus értelmet kaptak ezzel összefüggésben az útkeresztvezdészek. A mágia, illetve a különböző szellemidéző szertartások ezért javasolják helyszínül az útkeresztvezdéseket,²⁷ mert a gonosz szellemek ott megtorpannak, nem tudnak dönteni arról, merre menjenek tovább. A keresztény kultuszban homályba vész a keresztvetés eredete. A teológiai álláspont szerint a korai keresztény szerzők közlései a mérvadóak, akik szerint a keresztvetés, keresztmozdulat Krisztus keresztjével függ össze, és annak a keresztthalálára kíván emlékeztetni. Erre vonatkozóan, valamint következtetésem indoklására idéznék néhány rövid, jellemző példát.

Ambrosius: *Vita Hilarii* 6: *Christi crucem signavit in fronte*: „Krisztus keresztjét jelölte (rajzolta) a homlokára.”

Vita Hilarii 40: *cum tria crucis signa pungisset in sabulo*: „mivel három keresztjelet húzott a homokba.”

Ugyancsak Ambrosiusnak az *Exhortatio virginum* című írásában a következő olvasható: *versate manibus vestris crucem domini Jesu*: „vessétek (mutassátok) kezeitekkel az Úr Jézus keresztjét.”

Augustinus: *De civitate dei* (20, 30, 485): *et ne in aeternum moriantur ipsa in qua mortuus est, cruce signantur*: „és hogy ne haljanak meg örökre, azzal a kereszttel jelölik meg magukat, amelyen ő meghalt.”

Itt azonban kétségtelenül az *interpretatio Christiana* esetével állunk szemben. Történeti bizonyítékok állnak rendelkezésünkre ugyanis arról, hogy abban az időben, amikor a keresztény hagyomány Krisztus működését és halálát teszi – most függetlenül attól, hogy miként vélekedünk történetiségéről – a Római Birodalomban nem a kereszt, hanem a T-alakú *patibulum*²⁸ volt a megőrző kivégzési módnál használt eszköz.

amikor tele lett földdel, ráépül az oltár (ford. Gaál L.). Az *augurok* által végzett keresztvágás, illetve a kereszténységben használt keresztáldás lehetséges kapcsolatára először Maróti Egon professzor hívta fel a figyelmemet.

²⁷ Vö. az ókori Rómában a *Lares Compitales* ('Keresztúti Larok') tiszteletét.

²⁸ Másféleképpen 'tau-keresztnek' is nevezik, eredete az ószövetségi hagyományra megy vissza, a héber *tau* betű formája kereszt vagy X volt, később a pénzeken kereszt formában jelenik meg. Ezékiel könyvében (9, 4) a következő olvasható: „Járd be a várost, járd be az egész Jeruzsálemet, és jelöld meg kereszttel azoknak a homlokát, akik siránkoztak és bántódtak a szörnyűségek miatt, amelyeket művelnek benne.” Majd így folytatódik a szöveg: „Menjetek utána, járjátok be a várost és pusztítsátok!...Akiknek azonban kereszt van a homlokán, azt

Mellesleg ha kereszt alakú lett volna, akkor is a két egymásra merőleges fa nem középben, hanem a függőleges végén metszette volna egymást. Ebből következik, hogy a keresztmozdulat – és a mi álláspontunk szerint elsődlegesen eszközzel, bottal végzett áldásosztó gesztus – csak másodlagosan ennek fogadását kifejező keresztvetés a hívek részéről.

A keresztvetés, keresztáldás nézetünk szerint – mint a keresztény rítus számos más eleme is – antik római, 'pogány' eredetű, ez esetben az *augur*-rítusnak a továbbélése, a madárjós *lituusszal* végzett gesztusának a folytatása, hasonló módon és hasonló funkcióval. A jóslás, a város- és *colonia*-alapítás, valamint a földmérés gyakorlatában sokszor alkalmazott négyfelé osztás egyik következménye az lett, hogy a négyfelé osztott kör szakrális szimbólummá vált a rómaiaknál. Igazolja ezt a megállapítást a régi *agrimensorok* írásait tartalmazó korábban idézett *corpus (Gromatici veteres 303)* egy idevágó részlete, ahol Siculus Flaccus (Kr. u. 1. sz.), Dolabella (egyébként elveszett) munkájából a következő sorokat idézi:

Quare per aedes publicas in ingressus antiqui fecerunt crucem, ANTICA et POSTICA? Quia aruspices secundum aruspicium in duabus partibus orbem terrarum diviserunt; una parte ab oriente in occidentem, alia a meridiano in septentrionem. Ideo si qui imperatorum aut consulum pugnantes terras adquisierunt nomini Romano et partiti sunt veteranis aut militibus Romanis, et pro voto suo dis templum aedificaverunt, ut sciretur a posteris quia adquisierant terras nomini Romano, secundum aruspicium signum fecerunt in aedes deorum suorum, ut scriberent antica et postica.

„Mikor őseink beléptek egy hivatalos szentélybe, miért végeztek keresztvágást maguk elé (*antica*) és maguk mögé (*postica*)? Mivel a *haruspexek* a *haruspicium* értelmében két részre osztották a földkerekséget, egyik részről keletről nyugat felé, a másik oldalon délről észak felé. Ezért ha egy *imperator* vagy *consul* háborúban földet szerzett a római népnek, s ezt kiosztották a római veteránoknak, és fogadalmuknak megfelelően templomot építettek az isteneknek, hogy az utódok megtudják, mivel a római nép számára szereztek földet, a *haruspicium* szertartásának értelmében az isteneik templomában egy jelet (*signum*) tettek, hogy jelöljék maguk előtt és mögött [tudniillik ez a bizonyos jel a keresztvágás!].”

Tehát az idézett részlet bizonyíték arra, hogy a rómaiak belépve a szentélybe, egy térbeli keresztmozdulatot végeztek, ami véleményünk szerint a keresztények szertartásá-

ne bántsátok.” Ebben a részletben az egyházatyák a megváltás jeleként értelmezik a keresztet, tehát az angyal csak azoknak a homlokát jelöli meg *tau* betűvel, akik elkerülik a büntetést és megszabadulnak. Szent Antal remetét is *tau*-keresztel szokták ábrázolni, ezért Antal-keresztnek is mondják. A *patibulumhoz* újabban lásd Sály P.: *Keresztre feszítés az ókorban*. Budapest 2004, 71.

ból ismert keresztvetés előzménye volt. Állításunkat megerősíti Dionysios Areopagita neves keresztény író két közlése is, aki egyebek között egy, a keleti egyház dogmatikáját ismertető mű szerzője.²⁹ A munka közismert latin címe: *De Ecclesiastica hierarchia*. Ebben beszél a szerzetessé avatás, illetve a püspökké szentelés szertartásáról. Az előbbivel kapcsolatban a következőket írja (VII, 2): „kereszt alakú ütéssel jelölte meg őt a pap.” Az V, 2-ben ez áll: „kereszt alakú jel”.³⁰ Az összefüggésből világosan kiderül, hogy a szertartást végző püspök – különben a *lituushoz* igen hasonló – jellegzetes, csavart végű botjával végezte az avató-áldó mozdulatot.

Ma is, különösen jeles ünnepek alkalmával a pap szenteltvíz szórásával áldja meg a gyülekezetet: ebben szintén párhuzamot lehet vonni a *lituusszal* végzett, áldó mozdulattal. Vagy amikor a hívek többször egymás után keresztet vetnek, ha valaki fülük halatára istenkáromló dolgot mondott, avagy ördögi gondolatot fejezett ki, ez részben szintén a *mundus*-gödörrel kapcsolatos hiedelmek felé mutat. Amint ezt Thulin kimutatta,³¹ a gödörben elhelyezett áldozati zsengek egyben a chtonikus istenségek rosszindulatának, ártó erejének elhárítását, jóindulatának a megnyerését is célozta. Ugyancsak ókori római eredetű az a máig élő népszokás, hogy a házak falára vörös keresztet festenek a rontás megelőzésére, vagy keresztet rajzolnak a tejes csuporra, a tej meg-savanyodásának megelőzésére, illetve a kenyér megszegése előtt annak az aljára egy jelképes keresztet jelölnek. Hasonló gyakorlat meglétére utal Lactantius következő részlete:³² „Minden cselekedetet és lépést kereszttel kezdünk a démonok veszélyessége miatt.” Ugyancsak ezt igazolja Hieronymus levele:³³ *Ad omnem actum manus pingat domini crucem*, valamint Tertullianus írása is:³⁴ *frontem singulo crucis terimus*.

Látnivaló tehát, hogy a keresztvágás mozzanata mellett is az antik római *augur*-ritus számos további eleme él tovább a keresztény szertartásban, illetve a keresztény közösségek babonás képzeteiben. Szempontunkból lényeges azonban az, hogy a forrás- adatok is megerősítik, hogy a keresztény *signum* antik római rituális előzményekre vezethető vissza. Nem könnyű ennek a folyamatos igazolása, ugyanis az *interpretatio Christiana* buzgó hivatalos propagálása nyilván együtt járt a tényleges összefüggésekre utaló tények háttérbeszorításával, illetőleg szelektálásával. A kereszténység ereje, amely révén később világvallás lett, abban is látszik, hogy vitába szállt a környező

²⁹ Kr. u. 500 táján működött, szíriai származású.

³⁰ A *tau*- vagy Antal-kereszt az isteni kiválasztottság ősi szimbóluma. Az ókori Egyiptomban körrel vagy ellipszissel a tetején az élet keresztje lett, és gyakran látható istenek és fáraók kezében. Ezzel ábrázolják Aton napistent is. A császárkor első századaiban azonban a szégyenteljes kivégzési módot jelentette, és csak a Constantinus-féle nevezetes győzelem után („E jelben győzni fogsz”) vált Krisztus győzelmének és a hívek reménységének jelképévé.

³¹ Thulin: Haruspices. *Paulys Real-Enciklopädie der classischen Altertumswissenschaft VII/2*. Beg. von G. Wissowa; Hrsg. von W. Kroll. Stuttgart 1912, col. 2449 és köv.

³² *Institutiones divinae* IV, 27.

³³ *Epistula ad Eustochium*.

³⁴ *De corona* (c. 3, c. 11) vö. még Iulianus Apostata 79. levelének idevágó részletét.

kultúrákkal, és saját hitrendszerébe folyamatosan be tudta olvasztani más kultúrák rítusainak, kultuszainak egyes elemeit.

Visszatérve Cicerónak az *augurok* jóslataihoz való viszonyulására, jellemző a következő részlet: „Ezért Carneades csak ne firtassa, mint tette Panaetius is kérdeve, vajon Iuppiter parancsolta-e meg a hollónak, hogy balról, vagy a varjúnak, hogy jobbról károgjon. Végtelen időn át megfigyelték ezeket az előjeleket, beteljesedésük miatt megjegyezték és feljegyezték őket.”³⁵ A jóslás szerepét a rómaiak életében a következő általános értékeléssel summázza Cicero. „Mi rómaiak nem olyan *augurok* vagyunk, akik a madarak megfigyelése és egyéb jelek alapján előre megmondják a jövőt. Mégis azt hiszem, hogy Romulus, aki madárjóslattal alapította a várost, úgy vélekedett, hogy az események előrelátásában van szerepe a madárjós-ismereteknek – sok dologban tévedtek ugyanis a régiek – mi azonban láthatjuk, hogy (tudniillik a madárjóslást illetően) változott a gyakorlat a gyarapodó tudás és a hosszú idő révén. Fenntartjuk azonban a hagyományt, a vallási szokásokat és az előírásokat a közvélemény irányítására és az állam nagy hasznára.”³⁶ Egyértelműen vall tehát a hagyományos vallásosság fenntartásának céljairól, saját belső meggyőződését azonban titokban tartja: „Akik pedig afelől érdeklődnek, hogy mi a véleményem minden egyes dologról, jobban kíváncsiskodnak, mint arra szükség lenne.”³⁷

Érthető Cicero szkepticizmusa a háttérben a köztársaság válságával együtt járó hagyományos értékek kiüresedésével, magánéleti válságával,³⁸ valamint életének tragikus befejezését hozó rendíthetetlen köztársaság-pártiságával. Fokozta kételkedését a tradicionális vallás hitelében az a tény is, hogy Iulius Caesar ugyanezen vallás rítusait, *augurok* és *haruspexek* előrejelzéseit használta fel hatalmának megalapozásához, aki maga is tagja volt az *augurok* testületének (Kr. e. 47-től), valamint viselte a *pontifex maximus* tisztségét is (Kr. e. 63-tól). Ahogyan később Lucanus megfogalmazta: „az istenek tetszését és támogatását is elnyerték ezek a törekvések”: *victrix causa diis placuit*. Frappánsan összegzi a kételyek alapját Hahn István: „A megistenült halandók, hőszok, az isteni származás fényében ragyogó mitikus hősök dicsfényét is meghazudtolja az a Caesar, aki isteni származásra hivatkozott, és már életében – éppen mostanában, e mű írása idején, frissen – az isteneknek járó tiszteletet is önmagának kezdte kisajátítani.”³⁹

³⁵ *A jóslásról* I, 7, 1.

³⁶ Uo. II, 33, 70.

³⁷ Cicero: *Az istenek természete* I, 5, 10 (ford. Havas L.).

³⁸ Az ifjú Caesar, Augustus talán úgy érezhette törleszteni kell valamit Cicero iránt, amikor annak Marcus nevű fiát befogadta az *augurok* testületébe, amelynek atyja is tagja volt, illetve Kr. e. 30-ban *consul suffectus* lett.

³⁹ Cicero: *Az istenek természete*. Utószó 240; Caesar isteni tiszteletéhez lásd még Hoffmann Zs.: *Divus Iulius. Aetas* 2003/ 3-4, 12-23.

ZSUZSANNA HOFFMANN

Cicero on the *Augurium*

Several pagan rites of the ancient Roman religion survived in Christian services, such as crossing and blessing of the cross, which, in my opinion are also continuations of the *augur-rite*. Also, the circle divided into four parts became a sacral symbol in Ancient Rome as a consequence of applying four part divisions in predictions, city and *colonia* foundations and in the practice of landsurvey. It is also confirmed by sources that the Christian *signum* can be traced back to ancient Roman ritual precedents.